

Рудольф Штайнер у освітньо-культурному просторі

Іонова О.М.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Анотації:

Проаналізовано життєвий і творчий шлях Р.Штайнера, автора значних праць із філософії, гносеології; засновника духовно-наукового людинознавства (антропософії) як фундаменту для розвитку різних галузей знання й людської діяльності (медицини, фармацевтики, лікувальної педагогіки, архітектури, соціології, екологічного сільського господарства, театрального мистецтва та ін.). Особливу увагу приділено втіленню антропософських імпульсів у освіту – заснуванню й діяльності вальдорфських дитячих садків і шкіл.

Ионова Е.Н. Рудольф Штайнер в образовательно-культурном пространстве. Проанализирован жизненный и творческий путь Р.Штайнера, автора значительных трудов по философии, гносеологии; основателя духовно-научного человековедения (антропософии) как фундамента для развития разных областей знания и человеческой деятельности (медицины, фармацевтики, лечебной педагогики, архитектуры, социологии, экологического сельского хозяйства, театрального искусства и др.). Особенное внимание уделено воплощению антропософских импульсов в образование – основанию и деятельности вальдорфских детских садов и школ.

Ionova O.M. Rudolf Steiner in the educational and cultural space. It is analyzed the life and career of R. Steiner, the author of important works on philosophy, epistemology; founder of the spiritual and scientific Humanities (anthroposophy) as the foundation for the development of different areas of knowledge and human activities (medicine, pharmacy, medical pedagogy, architecture, sociology, ecological agriculture, theater, etc.). Particular attention is given to translate the anthroposophic pulses in education – the basement and development of the Waldorf kindergartens and schools.

Ключові слова:

Р.Штайнер, антропософія, вальдорфська педагогіка.

Р.Штайнер, антропософія, вальдорфська педагогіка.

R. Steiner, anthroposophy, Waldorf education.

Вступ.

Сучасна вітчизняна педагогічна теорія і практика характеризується, з одного боку, інтенсивними пошуками на шляху розробки та впровадження в навчально-виховний процес нових освітніх технологій, спрямованих на формування творчої особистості, на розвиток планетарного світогляду, інтегрованого, екологічного мислення зростаючого покоління. З іншого боку – взаємопроникненням освітнянських ідей Сходу та Заходу.

Ці процеси за останні роки призвели до широкого втілення у практику шкіл України зарубіжних педагогічних технологій, зокрема вальдорфських. На сьогодні в національній системі освіти працює низка шкіл (Дніпропетровськ, Київ, Одеса, Кривий Ріг, Харків), що орієнтують свою діяльність на гуманістичні принципи вальдорфської педагогіки.

Вальдорфські школи, як відомо, нерозривно пов'язані з ім'ям їх засновника – видатного європейського мислителя, ученого, педагога Рудольфа Штайнера (1861-1925).

Вивчення наукових джерел дозволяє зробити висновок про те, що науковцями здійснювались дослідження життєвого шляху Р.Штайнера (К.Лінденберг) [6], узагальнення його філософсько-педагогічної спадщини (Г.Бондарев, В.Загвоздкін, О.Іонова, А.Пінський) [1-5].

Разом із тим у вітчизняній літературі відчувається явна нестача серйозних описів цілісного, реального образу Р.Штайнера, який зумів привнести в життя багатьох людей і в різні галузі культури імпульси пізнання й розвитку. Нерідко спостерігаються поверхові й необґрунтовані думки про нього самого, некомпетентні спроби критики його праць.

Робота виконана відповідно до планів НДР Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Мета, завдання роботи, матеріал і методи.

Мета роботи – представити життєвий шлях Р.Штайнера в контексті основних аспектів його соціально-педагогічної діяльності.

Результати дослідження.

Р.Штайнер, безперечно, є одним із найбільш цікавих, дивовижних і водночас суперечливих явищ духовного життя ХХ століття. Він – редактор і видавник природничонаукових праць Й.Гете, усю значущість яких було ним уперше відкрито й зроблено плідним для культури; автор значних праць у галузі філософії й теорії науки.

На порозі ХІХ-ХХ століть Р.Штайнер починає працювати над створенням духовно-наукового людинознавства – *антропософії* (від грец. *άνθρωπος* – людина та *σοφία* – мудрість) – учення про духовну основу світу й людини. Антропософія розумілася Р.Штайнером як відповідь на зростаючу кризу європейської культури, подолати яку можна лише через досягнення людиною цілей та сенсу власного існування, пошуки гармонії між собою й Усесвітом, часткою й породженням якого є людина. За Р.Штайнером, «антропософія – це шлях пізнання, що прагне привести духовне в людині до духовного в Усесвіті». З того часу справи антропософії Р.Штайнер присвятив усе своє життя: писав книги, читав лекції, більшість із яких стенографувались.

Р.Штайнер залишив після себе монументальну спадщину: повне зібрання його праць складає більш 350 томів (близько 50 томів – це написані ним праці, 300 томів – лекції). У цих працях закладено духовний фундамент і внесено нові плідні імпульси в різні галузі знання й людської діяльності – філософію, соціологію, психологію, мистецтво, медицину, фармацевтику, архітектуру, сільське господарство та ін. Проте найбільшу відомість ім'я Р.Штайнера отримало у зв'язку з широким поширенням *вальдорфських дитячих садків і шкіл*, що працюють на основі створеної ним системи навчання й виховання.

Навколо ім'я Р.Штайнера завжди були сперечання, не припиняються вони й до сьогодні: одні вважають його духовним учителем, який указав шлях руху сучасної цивілізації в майбутнє; інші, навпаки, виступають із критикою його антропософії. Ще за

часів життя Р.Штайнера спостерігалась ситуація, коли в одних він викликав захоплення й шанування, а у інших – різке неприйняття. Сперечання навколо постаті Р.Штайнера не обминули й представників російської й української культур. Так, з антропософським імпульсом пов'язана творчість таких видатних російських митців, як А.Білий, К.Богуславська, М.Волошин, В.Кандинський, К.Малевич, Б.Пильняк, М.Собашникова, В.Хлебніков, М.Чехов та інші. Вони були слухачами лекцій Р.Штайнера та вважали себе його послідовниками й учениками.

Серед українських діячів мистецтва, хто зустрічався з Р.Штайнером і сприйняв антропософські ідеї, був насамперед Л.Курбас. Він разом із Г.Нарбутом організував гурток «творців і науковців» (Київ, 1916), де вивчалися «штайнерівські теорії». Членами гуртку були видатні представники української культури (Ф.Ернест, М.Зеров, Я.Степовий, П.Тичина та інші), які пізніше ввійшли в історію як «Розстріляне Відродження». Захоплений антропософськими ідеями, Л.Курбас створює знаменитий театр «Березіль» (Київ, 1922-1926; Харків, 1926-1933), де українські фольклорні витоки поєднувались із духовно-науковою філософією. Антропософським змістом, кодами, значенням пронизані й твори подвижника українського «Відродження» М.Хвильового.

З іншого боку, відомі релігійні філософи ХХ століття (С.Булгаков, М.Бердяєв, В.Зеньковський) різко критикували Р.Штайнера. Сьогодні проти педагогіки Р.Штайнера висловлюються православні автори (насамперед А.Кураєв та О.Ходзинський).

Представимо коротко життєвий і творчий шлях Р.Штайнера.

Народився Р.Штайнер 27 лютого 1861 р. в м. Кральйовиці (Австро-Угорщина, територія нинішньої Хорватії). Після закінчення реального училища вступає до Вищої технічної школи (м. Відень, 1879), де отримує фундаментальну природничонаукову й математичну освіту, поглиблено займається філософією, літературою, історією, бере активну участь у науковому та художньому житті Відня.

Деякі роки (1884-1890) Р.Штайнер працює домашнім учителем у родині, яка мала чотирьох синів. Одна дитина була хворою на гідроцефалію. Батьки та лікарі вважали, що дитина нездатна до нормального розвитку. Р.Штайнер же, навпаки, був переконаний у тому, що в дитині приховані значні духовні здібності й треба лише привести духовно-душевне у правильний, здоровий зв'язок з тілесним. Виховання хлопчика було цілком довірено Р.Штайнеру. Протягом двох років дитина змогла надолужити пропущене, а потім успішно здати екзамен на атестат зрілості (пізніше цей хлопець вступив до університету та став лікарем).

У 1882р. Р.Штайнер починає працювати надвступом і обширними коментарями до природничонаукових праць Й.Гете в рамках монументальної серії «Німецька національна література». Поряд із цим Р.Штайнер виробляє власну науково-філософську позицію, що відображена у творі «Теорія пізнання світогляду

Гете» (1886), докторській дисертації «Істина та наука» (1892), а також у головній філософській праці «Філософія свободи» (1894) [7].

З 1897 р. Р.Штайнер живе в Берліні, де редагує «Літературний журнал», знайомиться й співпрацює з різними колами берлінського наукового й мистецького товариства, викладає у школі для робочих (заснована К.Лібнехтом). Його запрошують (1900) з лекціями до німецького відділення Теософського товариства (на чолі якого – О.Блаватська, А.Безант). Р.Штайнер стає секретарем цього товариства, але пізніше (1913) він розриває стосунки з теософами за ідеологічними міркуваннями (Р.Штайнер не сприймає ідею А.Безант про нове втілення Христа в індійському хлопчику Кришнамурті). Незабаром з'являються його основні духовно-наукові твори: «Теософія. Вступ до надпочуттєвого пізнання світу та призначення людини» (1904), «Як досягти пізнання вищих світів?» (1904-1905), «Нарис тайнознавства» (1910). Р.Штайнер веде інтенсивну лекційну діяльність, найважливіше місце в якій посідають цикли лекцій із христології.

У доповідях, що читаються в різних містах Німеччини, Р.Штайнер уперше висвітлює свої погляди на процеси становлення й розвитку дитини. Ці ідеї узагальнено ним у невеличкій брошурі «Виховання дитини з точки зору духовної науки» (1906) [8]. З того часу Р.Штайнер активно працює над оновленням системи виховання й навчання як за змістом, так і за формою.

У 1913 р. Р.Штайнером засновується Антропософське товариство, закладається наріжний камінь будівлі Гетеанума (м. Дорнах, Швейцарія) – центру антропософської діяльності. На будівництві Гетеанума, автором проекту й внутрішнього оформлення якого був Р.Штайнер, у період першої світової війни працюють разом представники 18 європейських народів.

Після закінчення війни, коли підвалини довоєнного соціального життя Європи були зруйновані, Р.Штайнер виступає з ідеями про «соціальну трикомпонентність». Його погляди про здоровий соціальний організм (устрій) викладено в книзі «Основні риси соціального питання» (1919). В узагальненому вигляді сутність його ідей полягає в таких тезах [9]: духовна свобода в культурному (духовному) житті як основа вільного розвитку особистості з урахуванням її індивідуальних потреб; демократична рівність у правій сфері як засіб створення та охорони правопорядку, захисту прав окремої особистості й суспільства в цілому; соціальне братерство в економічній діяльності як спосіб забезпечення справедливості в організації виробництва, розподілу та споживання матеріальних благ.

Неодмінною складовою свободного духовного життя є вільні школи. Р.Штайнер яскраво накреслює школу нового типу як відносно автономного «живого організму», економічно відокремленої одиниці, зі складною системою зв'язків, що охоплюють педагогічну (духовну), правову та фінансово-економічну діяльність. Гармонійний розвиток такого закладу залежить від трьох вищезазначених «сфер життя», які дозволяють сприймати цей інститут освіти з урахуванням всеосяжних

зв'язків і соціальних явищ. Причому ці галузі функціонування навчального закладу, з одного боку, керуються паралельно і незалежно один від одного, з іншого – в межах єдиного організму, вони взаємодіють між собою і взаємовпливають один на одного.

Сподвижник Р.Штайнера, власник тютюнової фабрики «Вальдорф-Асторія» Е.Мольт надає йому можливість втілити свої соціальні ідеї в педагогічну практику, створивши школу для дітей робітників і службовців фабрики.

Перед відкриттям школи (1919) Р.Штайнер протягом 14 днів читає паралельно три курси лекцій «Загальне вчення про людину як основа педагогіки», «Мистецтво виховання: методика і дидактика», «Семінарські обговорення та лекції з навчального плану» [10-12]. У цих циклах дається фундаментальний виклад антропософського образу людини, розгляд розумових, емоційних і вольових аспектів людської істоти в їх прояві на різних стадіях життя, а з огляду на це – синтез підходів до викладання шкільних дисциплін. Нові педагогічні ідеї, нововведення, що були запропоновані Р.Штайнером у першій третині ХХ століття, й до сьогодні залишаються актуальними, сучасними та інноваційними.

Р.Штайнер залишався керівником школи аж до своєї смерті. Але його керівництво полягало не в дріб'язковій опіці вчителів, а насамперед у висуненні нових ідей (наприклад, він зробив постійною темою щотижневих конференцій обговорення конкретних учнів з їхніми проблемами). Незважаючи на гострий дефіцит часу він використовував будь-яку можливість для роботи з учнями й педагогічною колегією.

Перша вальдорфська школа, незважаючи на великі економічні труднощі, на непростий шлях свого становлення, досягла великих успіхів. Її слава зростала, й Р.Штайнер отримував запрошення прочитати педагогічні лекції в різних європейських країнах: поза Німеччиною (Велика Британія, Голландія, Швейцарія; 1920-1924) він прочитав вісім великих циклів лекцій про мистецтво виховання. Зусилля Р.Штайнера з поширення ідей вальдорфської педагогіки підкріплювалось зростанням кількості лекцій перших вальдорфських учителів.

Останній період діяльності Р.Штайнера характеризується зростаючою активністю перш за все у практичних галузях. У 1920 р. засновуються акціонерні товариства «Дер комменде таг» («Грядущий день», Німеччина) та «Футурум» (Швейцарія), під егідою яких розробляються антропософські ініціативи – медична, фармацевтична, сільськогосподарська; працюють біохімічна та фізична лабораторії, лікувально-педагогічний притулок. Р.Штайнер бере участь у всіх цих напрямках. Разом із лікарем І.Вегман відкриває першу антропософську клініку (м. Арлесхайм, Швейцарія, 1921). З лікарями, лікувальними педагогами, біологами, фармацевтами обговорює хворих та надає конкретні рекомендації з постановки дослідів й виготовлення лікарських препаратів.

Р.Штайнер читає низку курсів, присвячених медицині, сільському господарству, лікувальній педагогіці.

Так, у рамках медичного напрямку він закладає основи широкого кола нових методів терапії, специфічних лікарських засобів, терапії мистецтвом, антропософської психіатрії. Підхід Р.Штайнера до сільського господарства стає піонером по-справжньому екологічного землеробства та природокористування (пізніше цей підхід отримав назву «біодинамічне сільське господарство» та поширився в багатьох країнах світу). Р.Штайнер створює підвалини для лікувальної педагогіки, намічає конкретну терапію для дітей із різними порушеннями розвитку (у теперішній час заклади лікувальної педагогіки Р.Штайнера надзвичайно популярні в Європі, особливо у скандинавських країнах).

Поряд із цим Р.Штайнер плідно працює у сфері мистецтва. Результатом цієї роботи стають постановки чотирьох створених ним драм-містерій, розробка художнього мовлення (рецитації), а також нового виду мистецтва – евритмії. У створенні евритмії Р.Штайнеру допомагають росіянка Т.Кисельова та його дружина М. фон Сіверс-Штайнер. Евритмію Р.Штайнер дає у світ не лише як сценічне мистецтво, але й як невід'ємний складник педагогічного процесу вальдорфської школи та лікування в антропософських клініках.

Вражаючою за своєю інтенсивністю й різноманітністю діяльністю був відмічений і останній рік життя Р.Штайнера. Після того як уночі на 1 січня 1923 р. пожежею було знищено будівлю Гетеанума (це стало ударом для всіх антропософів) Р.Штайнер на Різдво 1923 р. реорганізує Антропософське товариство в Усесвітнє антропософське товариство з Вільною вищою школою духовної науки, продовжує розвивати й поглиблювати власне антропософське вчення. Він створює макет нового Гетеанума (був побудований після його смерті), читає лекції для теологів, працівників Гетеанума. Прикований до ліжка, Р.Штайнер активно працює, приймає відвідувачів. «Міцним видихом духу» назвала цей час його життя М. фон Сіверс-Штайнер.

Помер Р.Штайнер 30 березня 1925 р. (Дорнах).

Незалежно від того, як ми ставимось до вчення Р.Штайнера, до його антропософії, натхнена ним педагогіка є об'єктивним фактом й фактором світового освітнього ландшафту сучасності. Вона довела свою ефективність і плідність тривалою практикою роботи дитячих садків і шкіл.

На межі третього тисячоліття вальдорфська педагогіка перетворилась на світовий педагогічний рух. Вона вийшла далеко за межі власне освітніх закладів, переросла в особливу педагогічну культуру. Це виражається зокрема в оригінальній специфічній архітектурі будівель дитячих садків і шкіл, стилі опорядження приміщень, проведенні календарних свят у навчальних закладах і родинях, створенні батьківських клубів тощо. Існують фірми, що спеціалізуються на випуску вальдорфських іграшок, особливої воскової крейди, фарб, музичних інструментів.

Низка видавництв публікує дитячу літературу з оригінальними ілюстраціями. З вальдорфського руху в Німеччині вийшло декілька відомих казкарів, отри-

мали поширення «казкові ініціативи», дитячі лялькові театри, дитячий цирк та інші види творчої діяльності, вальдорфські літні табори, де діти працюють на фермі або в лісу тощо. Колишній учень вальдорфської школи М.Енде став відомим у всьому світі письменником і автором бестселерів дитячої літератури («Момо», «Нескінченна історія»). Вальдорфські школи та ініціативи популярні в усьому світі та вважаються «екологічними нішами» дитинства.

Висновки.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Р.Штайнер є видатним європейським мислителем, філософом, ученим ХХ століття. Створена ним антропософія заклала значущий духовно-науковий фундамент у різні галузі знання й людської діяльності (медицини, фармацевтики, лікувальної педагогіки, архітектури, соціології, екологічного сільського господарства, театрального мистецтва та ін.). Разом із тим найбільшу популярність ім'я Р.Штайнера отримало у зв'язку з широким розповсюдженням освітніх закладів, насамперед вальдорфських дитячих садків і шкіл, що працюють на основі створеної ним цілісної системи навчання й виховання. Як найважливіший імпульс антропософії в соціальній сфері педагогіка Р.Штайнера є образом школи нового типу – неодмінного складника вільного духовного життя суспільства.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні порівняльного аналізу соціально-педагогічних ідей Р.Штайнера та класиків вітчизняної та зарубіжної педагогіки.

Література:

1. Бондарев Г.А. Троиный человек тела, души и духа. Опыт осмысления методологии науки о духе / Г.А. Бондарев.– М.: Университетская книга, 1999. – 688 с.
2. Вальдорфская педагогика: Антология [сост. А.А.Пинский и др.]. – М.: Просвещение, 2003. – 494 с.
3. Загвоздкин В.К. Педагогическая биография Рудольфа Штайнера / В.К. Загвоздкин //Педагогика. – 2000. – №3. – С. 75-81.
4. Ионова Е.Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты / Е.Н. Ионова: [монография]. – Харьков: Бизнес-Информ, 1997. – 300 с.
5. Ионова О.М. Становлення й розвиток людини: антропософський підхід / О.М. Ионова //Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. – Харків: Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2010. – № 4. – С.56-63.
6. Линденберг К. Рудольф Штайнер. Биография / К. Линденберг: [пер. с нем. А.Поликовского]. – М.: Парсифаль, 1995. – 224 с.
7. Штайнер Р. Философия свободы. Основные черты одного современного мировоззрения / Р. Штайнер: [пер. с нем. Б.П.Григорова]. – Ереван: Ной, 1993. – 224 с.
8. Штайнер Р. Воспитание ребенка с точки зрения духовной науки / Р. Штайнер: [пер. с нем. Д.Виноградова]. – М.: Парсифаль, 1993. – 40 с.
9. Штайнер Р. Сущность социального вопроса / Р. Штайнер: [пер. с нем. М.Н.Жемчужниковой]. – Калуга: Духовное познание, 1992. – 144 с.
10. Штайнер Р. Общее учение о человеке как основа педагогики / Р. Штайнер: [пер. с нем. Д.Виноградова]. – М.: Парсифаль, 1996. – 176 с.
11. Штайнер Р. Искусство воспитания. Методика и дидактика / Р. Штайнер: [пер. с нем. изд-ва «Парсифаль»]. – М.: Парсифаль, 1996. – 176 с.
12. Штайнер Р. Искусство воспитания. Семинарские обсуждения и лекции по учебному плану / Р. Штайнер: [пер. с нем. изд-ва «Парсифаль»]. – М.: Парсифаль, 1995. – 208 с.

Надійшла до редакції 28.04.2011 р.
Ионова Елена Николаевна, д.п.н., проф.
ionova_54@mail.ru